

**MARKÉTA LOPATKOVÁ A KOL.:
VALENČNÍ SLOVNÍK ČESKÝCH SLOVES VALLEX**

Druhé vydání, přepracované a rozšířené

Praha: Karolinum, 2016, 698 stran

ISBN 978-80-246-3542-2

Valenční slovník českých sloves, krátce označovaný jako VALLEX, vyšel poprvé v nakladatelství Karolinum roku 2008. Vedle autorů M. Lopatkové, Z. Žabokrtského a V. Kettnerové na jeho vzniku spolupracovali K. Skwarská, E. Bejček, K. Hrstková, M. Nová a M. Tichý. Na přípravě druhého (přepracovaného a rozšířeného) vydání, publikovaného ve stejném nakladatelství roku 2016, se kromě hlavní autorské trojice podíleli také E. Bejček a A. Vernerová. Slovník (tzv. VALLEX 3.0) je i nadále volně přístupný online, verze 3.0 dostupná z adresy <<http://ufal.mff.cuni.cz/vallex/3.0/>> je oproti starším verzím prezentována v novém, graficky upraveném a poněkud elegantnějším rozhraní, které navíc umožňuje i sofistikovanější prohledávání hesláře i heslových odstavců než starší uživatelské prostředí.

V současné české syntaxi existují dva dominantní přístupy k valenci: dvourovinná valenční syntax, ke které se hlásí valenční slovníky autorského kolektivu N. Svozilová — H. Prouzová — A. Jirsová (1997; 2005), a pojetí valence v rámci funkčního generativního popisu (dále FGP), ze kterého vychází VALLEX. O základních charakteristikách tohoto přístupu (a to i v souvislosti s projektem Pražského závislostního korpusu a v jeho rámci vzniknuvším slovníkem PDT-Vallex) bylo pojednáno mj. v recenzi prvního vydání VALLEXu (Sgall, 2010), a proto se jim nebude následující text cíleně věnovat.

Jistě není od věci připomenout to, že mezi vydáním prvního a druhého tištěného vydání VALLEXu byl publikován druhý díl *Mluvnice současné češtiny* (Panevová a kol., 2014), který také vychází z FGP. Tyto dvě práce tak společně vytvářejí relativně komplexní syntaktický popis, jehož nespornou výhodou je to, že má pevné základy ve velmi propracované a stále rozvíjené teorii. Je však třeba upozornit, že některými svými rozhodnutími se autoři od teorie FGP odchyľují, explicitně na to ale poukazují v úvodní části slovníku. Tak například modální slovesa nemají v teorii FGP vlastní valenční rámec, jsou zachycována pouze pomocí gramatémů u plnovýznamových sloves; autoři VALLEXu naproti tomu uvádějí modální významy sloves jako běžné lexikální jednotky s vlastním valenčním rámcem (celkem jich je ve slovníku 15).

První tištěné vydání VALLEXu popisuje 2 730 slovesných lexémů, tj. asi 4 250 sloves (pravé vidové protějšky jsou chápány jako tvary jednoho lexému), resp. 6 460 lexikálních jednotek; vydání druhé zachycuje 2 722 lexémů, tj. 4 586 sloves, resp. 6 711 lexikálních jednotek (10 821, počítáme-li vidové protějšky zvlášť). Podstatné rozdíly mezi vydáními je ovšem třeba hledat jinde než mezi kvantifikovatelnými údaji.

První vydání VALLEXu má dvě části: vlastnímu slovníku předchází pojednání o valenci a popis makrostruktury a mikrostruktury slovníku; tato úvodní část je ve druhém vydání značně přepracována a aktualizována. Druhé vydání je navíc rozšířeno: po slovníkové části popisující valenční chování jednotlivých sloves následuje nově přidaná komponenta gramatická. Tato změna odráží vývoj v popisu alternací a s ním související posun k tzv. alternačnímu modelu slovníku, který spočívá právě

v rozdělení lexikonu (v širším smyslu) na vlastní slovníkovou část (datovou komponentu) a na část gramatickou (pravidlovou).

V datové komponentě je každé slovníkové heslo uvedeno barevně odlišeným záhlavím s lemmatem (popřípadě seznamem lemmat), jeho vidovou charakteristikou a případně římskou číslicí odlišující homonyma (resp. homografy). K záhlaví jsou přiřazeny záznamy odpovídající jednotlivým lexikálním jednotkám (je-li jich více, jsou číslovány arabskými číslicemi).

V záhlaví hesel jsou ve výčtu lemmat stejně jako v prvním vydání zachycovány supletivní páry a sufixálně tvořené vidové dvojice, případně i běžně užívané iterativní podoby (např. nedokonavé *nasedat*, dokonavé *nasednout* a iterativum *nasedávat* odpovídají jednomu lexému, a proto jsou popsána v jednom slovníkovém hesle, v jehož záhlaví jsou všechny tyto tři infinitivy uvedeny jako lemmata; viz oddíl 2.3.1). Pokud jde o podobu záhlaví hesel, snad jediným významnějším rozdílem oproti prvnímu vydání je uvádění fakultativního reflexiva *se/si* jako součásti lemmatu — například na základě užití *Koncert začíná v osm hodin vs. Koncert se začíná v osm hodin* bez změny významu je reflexivum uvedeno v závorce jako fakultativní součást lemmatu, tedy *začínat (se)* oproti lemmatu *začínat* v prvním vydání.

U jednotlivých lexikálních jednotek přiřazených k danému lemmatu je uváděn popis valenčního rámce (zachyceného podle stejných konvencí jako v předchozím vydání), stručný výklad významu, relevantní doplňující syntaktické informace a exemplifikace. Mezi doplňující syntaktické informace patří již v prvním vydání zařazené informace o kontrole, o reflexivitě a reciprocitě, dále příslušnost lexikální jednotky do jedné z 22 pracovně vymezených syntakticko-sémantických tříd a příznak pro idiom.

Ve druhém vydání jsou do popisu individuálních lexikálních jednotek zařazeny i informace o diatezích (resp. o tom, zda daná lexikální jednotka vstupuje do pasivní, deagentní, dispoziční, recipientní a rezultativní diateze, viz s. 50) a o lexikalizovaných alternacích: u 313 lexikálních jednotek jsou vyznačeny lexikálněsémantické konverze (viz dále), u 138 lexikálních jednotek je vyznačena možnost rozdílné strukturní realizace téhož situačního participantu (srov. *vyjít kopec* a *vyjít na kopec*) a u 318 lexikálních jednotek je vyznačen možný rozpad situačního participantu (srov. *zdálo se mi, že je Petr v pořádku* a *Petr se mi zdál být v pořádku*). Například pod lemmatem polysémního lexému *vyléčit* jsou uvedeny dvě lexikální jednotky, 1. ‚překonat nemoc; vyhojit‘ a 2. ‚uzdravit‘. U obou je ve druhém vydání nově zařazen údaj o tom, že u slovesa se právě mezi těmito dvěma lexikálními jednotkami (propojenými číselným odkazem) objevuje alternace (lexikálněsémantická konverze) typu ‚Nemoc‘ — ‚Pacient‘ (srov. *vyléčit pacientovi nemoc* — *vyléčit pacienta z nemoci*); popis dané alternace lze velice snadno dohledat v gramatické komponentě.

Kromě toho lze na první lexikální jednotce (‚překonat nemoc; vyhojit‘) ilustrovat rozšíření popisu syntaktických vlastností: zatímco v prvním vydání byla uvedena pouze exemplifikace nepříznakových (tj. aktivních, nereflexivních a nerecočních) užití s informací o tom, že od slovesa je možné utvořit tzv. reflexivní pasivum, ve vydání druhém je lexikální jednotka opatřena údajem *diat: pass deagent poss*, který značí, že jednotka a. vstupuje do pasivní a prosté rezultativní diateze, b. vstupuje do deagentní a dispoziční diateze, c. tvoří tzv. posesivní rezultativ a vstupuje do recipientní pasivní diateze s pomocným slovesem *mít* (viz oddíl 2.5.2). Nově jsou též

zařazeny příklady ilustrující příznaková užití, zde deagentní (resp. dispoziční) užití (*angína se bez antibiotik těžko vyléčí*) a posesivní rezultatív (*stále nemá vyléčeny poškozené vazy v nártu*), včetně podoby s konatelem v podmětu (*máme vyléčeno za rok 52 rakovin*). Tyto (zde krácené) příklady jsou autory převzaty z Českého národního korpusu (řady SYN).

V neposlední řadě lze na téže lexikální jednotce ilustrovat i to, že valenční rámce byly v některých případech doplněny o typická (fakultativní volná) doplnění (ta byla ovšem registrována i v prvním vydání); zatímco v prvním vydání je uveden valenční rámec ACT₁ PAT₄ (tj. obligatorní konatel vyjádřený v nepříznakových konstrukcích tvarem jména v nominativu a obligatorní patiens vyjádřený v nepříznakových konstrukcích tvarem jména v akuzativu), ve vydání druhém je připojeno i typické doplnění BEN₃, které je náležitě exemplifikováno v nově přidaném dokladu *lékař vyléčil pacientovi nemoc*.

Právě to, že valenční rámce ve slovníkové (datové) komponentě zachycují morfematickou realizaci doplnění slovesa v nepříznakových (tj. aktivních, nereflexivních a nerecipročních) konstrukcích, bylo slabinou prvního vydání slovníku. Například valenční rámec slovesa *vyléčit* ‚překonat nemoc; vyhojit‘ uvedený v prvním vydání slovníku (ACT₁ PAT₄) odpovídá užití typu *doktor* či *čas vyléčil ránu*, nijak už ovšem nevypovídá o morfematické realizaci doplnění v odvozených konstrukcích (např. *rána je vyléčena, ránu mám vyléčenu...*). To je ve druhém vydání ošetřeno díky nově přidané gramatické komponentě.

Ta je rozdělena do dvou sekcí. První z nich detailně popisuje pravidla gramatikalizovaných alternací, tedy změn ve valenční struktuře sloves v konstrukcích diatezí, reflexivity a reciprocity. Každé pravidlo je charakterizováno podmínkami, které musí lexikální jednotka splnit, aby mohla do dané alternace vstupovat: jednak musí mít její atribut *diat* (uváděný v datové komponentě) určitou hodnotu, jednak musí její valenční rámec obsahovat určité doplnění. Kromě těchto podmínek každé pravidlo specifikuje změny slovesného tvaru, změnu morfematické formy valenčního doplnění, případně informaci o tom, zda v odvozeném valenčním rámci přibývá obligatorní doplnění (tak je tomu především u dispoziční diateze typu *50 kilometrů se ujede snadno*, u které oproti nepříznakové konstrukci *ujel 50 kilometrů* přibývá obligatorní vyjádření způsobu). Základní pravidlo dané alternace je vždy nejprve prezentováno v přehledné tabulce, ta je vždy doplněna obsírným slovním komentářem s několika příklady aplikace základního pravidla. To je u některých alternací rozšířeno o doplňková pravidla pro jednotlivé skupiny sloves.

Druhá sekce gramatické komponenty představuje jednotlivé lexikalizované alternace. Na rozdíl od pravidel gramatických alternací zde nejsou uváděny změny v morfematické realizaci valenčních doplnění, neboť tyto změny jsou i v rámci sémantických skupin sloves značně rozmanité — proto jsou uváděny přímo u konkrétních lexikálních jednotek ve slovníkové (datové) komponentě (případně implicitně vyplývají z typu funktoru). Pravidla lexikalizovaných alternací se tedy omezují na popis toho, jaká valenční doplnění jsou přítomna v alternativních syntaktických konstrukcích.

Výše zmíněnou alternaci typu ‚Nemoc‘ — ‚Pacient‘ tak například postihuje pravidlo, podle kterého v primární syntaktické konstrukci odpovídá situačnímu partici-

pantu ‚Nemoc‘ doplnění s funktorem PAT a situačnímu participantu ‚Pacient‘ doplnění s funktorem BEN (srov. *Lékař vyléčil pacientovi* [BEN] *nemoc* [PAT]); v sekundární syntaktické konstrukci odpovídá situačnímu participantu ‚Nemoc‘ doplnění s funktorem ORIG (případně tento situační participant nekoresponduje s žádným valenčním doplněním) a situačnímu participantu ‚Pacient‘ odpovídá doplnění s funktorem PAT (srov. *Lékař vyléčil pacienta* [PAT] z *nemoci* [ORIG]).

V gramatické komponentě je popsáno celkem 33 pravidel gramatikalizovaných alternací a 29 pravidel lexikalizovaných alternací. Popis si neklade za cíl postihnout naprosto všechny možné případy — např. v rámci gramatikalizovaných alternací jsou popsány pouze dva typy reciprocity, neboť autoři (jistě oprávněně) předpokládají, že ostatní typy lze popsat obdobným způsobem. Na rozdíl od podobně zaměřených prací zabývajících se angličtinou (srov. Levin, 1993) v gramatické komponentě nenajdeme u jednotlivých typů lexikalizovaných alternací výčty sloves, která do nich vstupují, jejich seznamy lze však velice snadno vygenerovat v online verzi slovníku (doslova během několika vteřin tak můžeme zjistit, že například alternace typu ‚Nemoc‘ — ‚Pacient‘ je popsána také u sloves *lěčit*, *lčítvat*; *ošetřovat*, *ošetřit* a *uzdravovat*, *uzdravit*). Právě dostupnost elektronické verze je tak — ne pouze z tohoto důvodu — nespornou výhodou VALLEXu.

Je zcela nepochybné, že VALLEX je (nejen) svým zpracováním a provázáním slovníkové a pravidlové komponenty dílem výjimečným — a také podnětným. Autoři například zdůrazňují, že jimi postulovaný repertoár 22 syntakticko-sémantických tříd je pouze pracovní, a není tedy syntakticky ani sémanticky homogenní; skupiny sloves je podle nich nutno podrobit dalšímu výzkumu. VALLEX poskytuje i další cenné podněty; kupříkladu souhrnný popis alternací navíc není přínosný pouze pro bohemisty, ale poskytuje solidní bázi i pro kontrastivní syntaktický výzkum. Slovník je navíc díky explicitnosti a preciznosti uváděných údajů a pravidel přínosný pro oblast zpracování přirozeného jazyka.

V neposlední řadě je také třeba ocenit přehledné grafické uspořádání všech částí VALLEXu a perfektní typografickou úpravu. Uživatelsky příjemné je také nově zavedené barevné odlišení heslových záhlaví, lemmat, funktorů apod. Práci se slovníkem usnadňuje vložená karta s přehledem struktury slovníkového hesla a seznamem použitých značek.

Mezi lexikografy se traduje, že slovník je nejspíše kritizovatelným výsledkem lingvistické práce. Mohli bychom se tak zaměřovat na různé jednotliviny a s P. Sgallem (2010, s. 147) se například ptát, zda autoři při stanovování valenčních rámců používali dialogový test pro rozlišení obligatorních doplnění důsledně. Sgallovu připomínku k této problematice bych si dovolil rozšířit například o případ slovesa *tleskat* (resp. též *tlesknout* a *tleskávat*), u něž je doplnění MEANS₇ uvedeno jako typické (tedy fakultativní, nikoliv obligatorní); podobně je tomu i u dalších sloves, např. *mrkat*. Zdá se mi však diskutabilní, zda bychom na otázky typu „čím dítě tleskalo?“ nebo „čím panenka mrká?“ mohli vůbec v nějakém kontextu odpovědět „nevím“ (kterážto odpověď by nasvědčovala neobligatornosti doplnění s funktorem MEANS). Na rozdíl od sloves *tleskat* či *mrkat* není doplnění MEANS₇ uvedeno např. u lexikální jednotky *kopat* ‚dávat údery nohou‘, ačkoliv jde o analogický případ a je stejně nepravděpodobné, že bychom neznali odpověď na otázku typu „čím kopal protivníky do holení?“ (k proble-

matice sloves implikujících užití části těla jako nástroje viz např. Daneš a kol., 1987, s. 61–62).

Hovoříme-li o druhém vydání slovníku, je dále možné položit si otázku, proč se autoři rozhodli neaktualizovat heslář — v předmluvě prvního vydání je uvedeno, že základním kritériem pro jeho sestavení byla frekvence sloves v korpusu SYN2000. V tom je například sloveso *pádlovat* méně časté než sloveso *paličkovat*, do hesláře se dostalo pouze *paličkovat*. Tento stav přetrvává i ve vydání druhém, ačkoliv je ve všech následujících korpusech řady SYN sloveso *paličkovat* výrazně méně časté (v korpusu SYN2005 najdeme lemma *paličkovat* 14krát, lemma *pádlovat* 262krát, v korpusech SYN2010 a SYN2015 jsou pak poměry 8 : 122 a 8 : 120).

Připomínky tohoto typu však nemohou zastínit význam VALLEXu jako celku. Autoři v jeho předmluvě píší, že VALLEX vznikl jako odpověď na potřebu obsáhlého a kvalitního volně dostupného valenčního slovníku. Je třeba uznat, že jde o odpověď vskutku bravurní.

LITERATURA

- DANEŠ, F. a kol. (1987): *Mluvnice češtiny. 3, Skladba*. Praha: Academia.
- LEVIN, B. (1993): *English verb classes and alternations: a preliminary investigation*. Chicago: University of Chicago Press.
- PANEVOVÁ, J. a kol. (2014): *Mluvnice současné češtiny. 2, Syntax češtiny na základě anotovaného korpusu*. Praha: Karolinum.
- SGALL, P. (2010): Valenční slovník českých sloves. *Slovo a slovesnost*, 71, s. 145–149.
- SVOZILOVÁ, N. — PROUZOVÁ, H. — JIRSOVÁ, A. (1997): *Slovesa pro praxi: Valenční slovník nejčastějších českých sloves*. Praha: Academia.
- SVOZILOVÁ, N. — PROUZOVÁ, H. — JIRSOVÁ, A. (2005): *Slovník slovesných, substantivních a adjektivních vazeb a spojení*. Praha: Academia.

Jakub Sláma | Oddělení současné lexikologie a lexikografie, Ústav pro jazyk český |
Letenská 4, 118 51 Praha 1
slama@ujc.cas.cz

